Boekbesprekingen

Blumberg, B., *Management von Technologiekooperationen. Partnersuche und vertragliche Planung*

Dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht. Handelsuitgave: Deutscher Universitätsverlag, Wiesbaden, 1998, 246 pp.
ISBN 3-8244-6778-X

In deze dissertatie – een product van het NWO-programma 'the management of matches' – behandelt de auteur de samenwerking tussen bedrijven op het gebied van technologisch onderzoek en ontwikkeling. Hij is daarbij niet geïnteresseerd in het succes van die samenwerking, maar in de vraag hoe die samenwerking tot stand komt. Meer in het bijzonder stelt hij de vraag welke inspanningen het management van een onderneming zich getroost alvorens tot de daadwerkelijke samenwerking over te gaan. Met andere woorden: hij is geïnteresseerd in het zogenaamde ex-ante-management van technologische samenwerking. Elementen van dat ex-ante-management zijn de intensiteit en aard van het zoeken naar partners, de juridische afdekking van risico's en in het algemeen de tijdsbesteding en het niveau van de medewerkers die de samenwerking voorbereiden.

Met deze vraagstelling snijdt Blumberg een kwestie aan die uitermate actueel en praktijkrelevant is. Interorganisationele samenwerking, onder meer gericht op het realiseren van productie- en dienstverleningsketens, is in alle sectoren van het georganiseerde leven aan de orde van de dag. Er is geen organisatie meer die het zich kan veroorloven geen aandacht te besteden aan samenwerking met anderen, al helemaal niet op het vlak van technologieontwikkeling. Daarnaast is de studie theoretisch goed geplaatst: Blumberg probeert de economische organisatietheorie te verbinden met meer sociologische inzichten omtrent 'social embeddedness', netwerktheorie en zoekgedrag. Daarnaast doet hij een poging om de rechtssociologische bestudering van contracten een stap verder te brengen. En dat alles wordt geschraagd door een zorgvuldige empirische studie van 94 gevallen van technologische samenwerking, hetgeen – zoals promotor Werner Raub in zijn voorwoord terecht opmerkt – in het huidige tijdsgewricht van de case-study een verrassing is. Het geheel maakt een indruk die duidt op ambitie, intelligentie, werklust, precisie en daadkracht.

Het boek is qua opzet, uitwerking en informatiegehalte 'fast tadellos'. Toch is Blumberg in de realisatie van zijn belangrijkste ambitie, namelijk om vanuit de sociologie aanvullende verklaringskracht ten opzichte van economische organisatietheorie te leveren, maar beperkt geslaagd. Inderdaad heeft hij op grond van zijn empirische materiaal kunnen aantonen dat ervaringen uit het verleden effect hebben op de aard en mate van het ex-ante-management; en dat is dan – zou men kunnen zeggen – een 'sociologische' aanvulling op 'economisch getinte' bevindingen dat omvang van de samenwerking en de afhankelijkheid van de

andere partij zeer bepalend zijn voor de aard en mate van het ex-ante-management. Maar helaas, andere 'sociologische' variabelen, zoals de netwerkoriëntatie en de aard van het netwerk waarin men zich bevindt, doen het in de vele regressie-analyses maar matig; in ieder geval leveren zij resultaten op die nogal eens tegen de verwachting ingaan.

In een forse nabespreking geeft Blumberg voor die bevindingen een aantal verklaringen die vooral wijzen op meetproblemen en theoretische verbijzonderingen. Ook in die nabespreking is hij informatief en zorgvuldig. Maar ik zou aan de door hem gegeven bespreking twee mogelijke verklaringen, en dus ook aanbevelingen voor vervolgstudie, willen toevoegen. Ten eerste hebben de 94 gevallen van technologische samenwerking slechts betrekking op vijf ondernemingen. Dat is weinig. Belangrijker echter is misschien wel het feit dat lang niet alle soorten van samenwerkingsrelaties onderzocht zijn. Met name de meer riskante samenwerkingsvormen, zoals gezamenlijke R & D-allianties en in het algemeen joint ventures, zijn niet onderzocht. Blumberg heeft zich beperkt tot de bestudering van klant-leverancier-relaties, onderzoeksopdrachten en gezamenlijke projecten. Dat doet vermoeden dat nogal wat van de door hem onderzochte gevallen onder een behoorlijk bureaucratisch regime worden voorbereid en afgehandeld. Het lijkt erop dat Blumberg met zijn datamateriaal slechts een gedeelte van technologische samenwerking tussen organisaties te pakken heeft gekregen. Mogelijk zou juist dat andere gedeelte, met meer risico's en onzekerheid, zich beter laten verklaren met de door hem opgevoerde sociologische inzichten.

Dat is een eerste punt. Het tweede punt gaat juist om de indeling van wat economisch en sociologisch is. Ofschoon de belangrijkste variabelen – omvang en afhankelijkheid – inderdaad deel uitmaken van de economische organisatietheorie, zijn dat minstens zozeer kernbegrippen uit de organisatiesociologie. Maar dat is een discipline waar Blumberg niet zo thuis in lijkt te zijn, althans dat laat hij niet zien. Met name aloude inzichten omtrent de interne organisatie (bureaucratie- en cultuurkenmerken) heeft hij niet of slechts beperkt verwerkt. Gelet op het geringe aantal onderzochte ondernemingen had dat best gekund. Door dit na te laten heeft hij belangwekkende alternatieve sociologische verklaringsbronnen veronachtzaamd. Dat is jammer, maar het doet niets af aan mijn oordeel dat het hier om een uitzonderlijk goede dissertatie gaat.

J. Soeters

Vincent Buskens, *Social Networks and Trust*

Amsterdam: Thesis Publishers, 1999

In zijn proefschrift '*Social Networks and Trust*' zoekt Vincent Buskens (Universiteit Utrecht) naar een verklaring voor het fenomeen 'vertrouwen' in sociale netwerken. De notie van 'vertrouwen' speelt een belangrijke rol in het coördineren van alledaags gedrag en Buskens definieert het begrip als 'the trustfulness of a trustor: the extent to which the trustor is willing to take the risk of trust being abused by the trustee.' (p. 9) Met andere woorden, Buskens koppelt 'vertrouwen' los van moraal en gaat niet in op de twee factoren waarop vertrouwen vooral is gebaseerd: goede beoordeling en juist handelen (zie bijvoorbeeld Cicero's *De Officiis*). Buskens' definities zijn strikt en worden consistent gehanteerd (hoofdstuk 1).

De auteur hanteert de netwerkanalyse ter verklaring van variërende netwerkparameters, als een middel ter bestudering van sociale structuren, waarbij hij interactie-arrangementen bestudeert met behulp van de speltheoretische modellen (hoofdstuk 2). De speltheorie verschaft solide micro-funderingen voor onderzoek naar sociale structuren en het centrale doel van Buskens is dan ook om de speltheoretische verklaring voor vertrouwen te structureren. Een doel, waarin hij beslist is geslaagd, wat ons betreft.

Uit Buskens' presentatie van de speltheorie valt op te maken dat 'vertrouwen' in de speltheorie een volstrekt onpersoonlijke en smalle betekenis kent, en wordt beschouwd als 'implicit contracting', als een uniek goed, kwetsbaar in relatie tot substitutiegoederen. Het doel van het speltheoretische model is het voorspellen van netwerk-effecten in vertrouwenssituaties, welke hij definieert als 'a transaction between two actors that resembles a Trust Game' (p. 8). Omdat het speltheoretisch modelleren van onvolledige informatie problematisch blijkt (hoofdstuk 3), introduceert Buskens een stochastisch informatiediffusiemodel (hoofdstuk 4), waarin een sociaal netwerk bepaalt in welke mate personen in het netwerk informatie uitwisselen, onder de aanname dat deze personen doelgericht gedrag vertonen, hetgeen onder andere inhoudt dat informatie nooit wordt vergeten. Het centrale begrip 'leren' is voor Buskens dan ook niet gerelateerd aan onderwijs: hoe iets te herkennen en iets van onszelf te maken. Leren, voor Buskens, 'indicates the extent to which a trustor can modify her *expectations* about characteristics of a trustee from observing his behavior in past transactions' (p. 11). Met andere woorden, voor Buskens is leren het verwerken van een accumulatie van ervaring. Hij beperkt zijn analyse van leereffecten tot het modelleren van hoe snel een koper (vertrouwer) informatie kan verwerven, in de veronderstelling dat kopers die meer informatie verwerven sneller zullen leren (p.55).

Vervolgens presenteert de auteur een survey, waarbij de data bestaan uit transacties in de IT-business (hoofdstuk 5). Definities worden helder geoperationaliseerd, hypotheses worden getoetst en netwerkeffecten geïnterpreteerd. Ten slotte presenteert de auteur een 'vignette experiment' (hoofdstuk 6) om zijn geformuleerde voorspellingen verder te toetsen, en levert hij een aantal nieuwe perspectieven in het onderzoek naar sociale netwerken, waarbij de gevonden antwoorden op zijn onderzoeksvragen enigszins triviaal zijn (hoofdstuk 7).

Buskens verhult zijn affiniteit met abstracte en algemene theorieën niet, en toont zich een ware rationalist. Hij negeert geen ervaringen, echter, hij tracht de variëteit ervan terug te brengen tot een set principes die hij tracht te verwerpen of te verdedigen op rationele gronden. Hij heeft geen gevoel voor de accumulatie van ervaring; slechts de beschikbaarheid van ervaring is van belang, indien deze is geconverteerd in een formule.

Het is niet de concrete mens, met concrete handelingen, waarmee Buskens zich bezighoudt. Sociaal handelen betekent voor hem niet handelen als 'antropologische noodzaak', in de traditie van de Grieks-Romeinse denkers en institutionalisten, zoals Tocqueville en Weber; of als 'praxis', in navolging van Marx; of als 'geconditioneerd gedrag', volgens Pavlov en Skinner; of als 'symbolische interactie', zoals Mead voorstelde. Sociaal handelen betekent voor Buskens 'ruil'. Buskens, in navolging van Homans, suggereert dat het menselijke gedrag kan worden beschouwd als een reflectie van kosten-batencalculaties van acto-

ren. De auteur stelt, net als Blau, dat het basisprincipe van ruil ook kan worden toegepast voor de analyse op structureel niveau, en deze notie vormt de kern van zijn proefschrift. Sociaal handelen betekent voor Buskens probleemoplossing, en succes van de handeling is afhankelijk van de mate waarin een actor een beroep doet op het verstand. Technische kennis blijkt de enige vorm van kennis die voldoet aan de eisen van zekerheid, die hij, als rationalist, gekozen heeft. De speltheorie en de netwerkanalyse die de auteur toepast, kennen dan ook een technisch kennisbelang, dat wordt bereikt via instrumentele beheersing.

De kunst van het onderzoek kent voor Buskens drie hoofdkenmerken. Ten eerste, onderzoek is een verzameling regels; het is een ware techniek in de zin dat het geformuleerd kan worden, als een nauwkeurige verzameling regels die uit het hoofd kunnen worden geleerd. Ten tweede is de toepassing van de verzameling regels mechanisch. En ten derde kent deze verzameling regels een universele toepassing, de kunst van het onderzoek is indifferent ten aanzien van de inhoud van de vraagstelling. De geest van zijn boek wordt gedreven naar het project van onfeilbare en universele methode, niet naar het begrijpen van sociale fenomenen.

Hoewel de auteur zelf claimt dat 'the research in this book highlights the interplay between the development of sociological theory and testing the theory in empirical situations' (p. 220), is Buskens, zoals zovele netwerkanalytici, meer geïnteresseerd in de methodologische technieken dan in de theoretische inhoud. Buskens tracht weliswaar interactieve processen tussen mensen te verklaren, die een sociale orde vormen, maar hij tracht deze te verklaren op basis van nutsmaximalisatie. Hij besteedt verder geen aandacht aan het hele complex van overtuigingen en gewoonten, meningen en sociale handelingen, welke een dwangmatige invloed uitoefenen op sociale gebeurtenissen. Buskens kijkt niet naar instituties en negeert emotionele en ethische zelfexpressies die betekenis geven aan gedrag binnen een complex geheel van betekenissen. Hiermee negeert de auteur de belangrijkste bronnen uit de sociologische literatuur.

De kwaliteit van het proefschrift ligt dan ook niet in sociaal-wetenschappelijke theorievorming (de theorie wordt slechts gebruikt om te kunnen definiëren), maar de geest van de auteur is toegespitst op het tonen van zijn vermogen adequate middelen te bedenken en te vervaardigen, ter realisering van zijn vooraf gestelde doeleinden (p. 167). De belangrijkste uitkomst van zijn proefschrift is echter dat de auteur in staat is om aan te geven hoe de gehanteerde modellen verbeterd kunnen worden en hieraan ontleent zijn proefschrift zijn praktische nut. Voor een ieder geïnteresseerd in modelconstructie en analysetechnieken is Buskens' proefschrift dan ook meer dan de moeite waard.

Ringo Ossewaarde
Jacques Tacq

Dierickx, G., *De logica van de politiek*

Leuven/Apeldoorn, Garant, 1999, 205 pp.
ISBN 90-5350-818-X

De titel van deze inleiding tot de politicologie wekt veel verwachtingen. Immers, tussen politiek en logica bestaat een nogal problematische relatie: wat politiek van belang geacht wordt, is vaak niet logisch, en wat logisch schijnt is

voor politici vaak niet relevant. Anderzijds: geen enkel politicus kan het zich permitteren een bepaald minimum aan logisch handelen te negeren. En dan is er de auteur, als hoogleraar politicologie werkzaam in een land waar logisch redeneren, ook in de politiek, nog een zekere overtuigingskracht bezit – anders dan in Nederland. Maar dat valt tegen. Want de titel van Dierickx' boek betekent niets anders dan een beschrijving van ideeën uit de politicologie. Die ideeën worden in een bepaalde volgorde gerangschikt. In Deel I gaat het om politieke processen, in Deel II zijn de politieke instellingen aan bod, en in Deel III de actoren. Naar mijn mening is het laatste deel het meest geslaagd, en dat heeft naast inhoudelijke redenen waarschijnlijk ook met de persoonlijke voorkeuren van de schrijver te maken. Ik althans proef bij de auteur een warme belangstelling voor het werk van de neo-institutionalisten.

Het boek is goed geschreven, en er is veel in te vinden. De belangrijkste thema's uit de politicologie komen aan bod. Ieder deel bevat een uitvoerige bibliografie, en in Deel III, met zijn beter van elkaar te onderscheiden thema's (elites, participatie en publieke opinie, administratie, belangengroepen), worden per hoofdstuk bibliografieën opgevoerd.

Toch heb ik bezwaren. Dat een centrale probleemstelling ontbreekt is voor een overzichtswerk minder relevant. De schrijver ziet als 'eigenlijk (sic) object van de politicologie' de 'eigenlijke (sic!) politieke besluitvorming'. (13) Daar zal geen politicoloog over struikelen, hoogstens zich wat onbehaaglijk bij voelen. Want bij zo'n weinig zeggende definitie liggen nog vrijwel alle opties open. De keuzes die Dierickx vervolgens maakt, zijn dan nogal arbitrair. Zo is 'beleidsanalyse' in zijn optiek 'complementair' met politieke wetenschap. Daarover kan men op goede gronden ook geheel anders denken.

Belangrijker is wellicht nog de constatering dat Dierickx' analyse met beschrijving verwart. Zijn overzicht is primair beschrijvend van aard. Wil men de politieke werkelijkheid echter begrijpen, dan is verklarende theorievorming nodig – juist als men, zoals hij zelf poneert, politieke besluitvorming als kern van zijn analyse beschouwt. Het doet dan ook merkwaardig aan, dat elke sociologische of sociaal-psychologische benadering ontbreekt. Toegegeven, ze worden soms genoemd, maar meestal terloops en vaak onjuist. Voorbeelden te over: waarom (p. 29) de door Etzioni losgewoelde discussie over 'mixed scanning' (als mogelijke integratie van incrementele en synoptische beleidsmodellen) niet explicieter genoemd? Juist van dergelijke discussies kan de lezer veel leren. Of, ander voorbeeld, waarom bij de behandeling van de 'prisoner's dilemma game' (35) niet verwezen naar de uitvoerige literatuur (Rappoport cum suis) waarin sociologische en psychologische variabelen zijn ingevoerd (de zogenaamde experimentele speltheorie). Juist die literatuur reikt verhelderende verklaringen aan voor het begrijpen van politieke besluitvorming, evenals bijvoorbeeld de vele literatuur over risicoaanvaarding en -ontwijking (onderdeel van het vak beleidsanalyse). Psychologie (met name cognitieve psychologie) en – in mindere mate – sociologie zijn belangrijke hulpwetenschappen voor elke politicoloog. Zonder deze kennis is politicologisch inzicht tot onvolledigheid gedoemd.

Dit systematische tekort wordt vooral duidelijk in het laatste deel. Bij alle waardering die men kan hebben voor de scherpzinnigheid en belezenheid van de auteur: ook hier ontbreken weer de sociaal-wetenschappelijke variabelen. 'Ideologie' heeft vele functies, door sociologen

onderzocht. Sommige personen zijn cognitief minder in staat hun ideologische posities te relativeren dan anderen; psychologen weten daar van alles over te zeggen. 'Democratie' is iets op verschillende niveaus van het maatschappelijk leven: grondrechten, toegang tot het politieke proces, bereidheid elkaar te respecteren. Drie niveaus, door de socioloog Plamenatz met elkaar in verband gebracht, en daarmee een mogelijk uitgangspunt voor vergelijking van systemen enzovoorts. Men kan dit alles een systematisch tekort noemen van dit boek, of van mening zijn dat het uitgangspunt van de schrijver terecht dit soort kennis doet uitsluiten. Het laatste lijkt mij onjuist, maar ook daarover kan men twisten.

J. Niezing

Haan, F. de, *Gender and the politics of office work. The Netherlands 1860-1940*

Amsterdam University Press, 1998, 243 pp.
ISBN 90 5356 304 0

Op een vraag naar een typisch vrouwelijk beroep zal 'secretaresse' waarschijnlijk veelvuldig het antwoord zijn. En terecht: anno 1999 is het beroep van secretaresse één van de meest seksegetypeerde beroepen van onze arbeidsmarkt. Maar dit is niet altijd zo geweest: eind vorige eeuw werd het kantoorwerk door mannen gedomineerd. Naast de sekse van de beoefenaars van kantoorwerk is ook het kantoorwerk zelf vanaf het einde van de vorige eeuw aan ontwikkeling onderhevig geweest. De beschrijving van deze twee ontwikkelingen vormden de inhoud van het proefschrift van Francisca de Haan *Sekse op kantoor. Over vrouwelijkheid, mannelijkheid en macht, Nederland 1860-1940.* Zes jaar later verschijnt in een prachtige uitvoering met veel mooie foto's en affiches, maar een helaas hinderlijk lang notenapparaat, de vertaling*: Gender and the Politics of Office Work, The Nederlands 1860-1940.*

De intrigerende stelling die in dit boek wordt uitgewerkt, is dat beide ontwikkelingen – de toename van vrouwen en de veranderingen van het kantoorwerk – sterk aan elkaar gerelateerd zijn: de binnenkomende vrouwen hebben niet het werk van mannen overgenomen, maar zijn binnen kantoren ander werk gaan verrichten. Aanvankelijk bestond het kantoorwerk met name uit boekhouden dat door mannen werd verricht, met de komst van de typemachine en in iets mindere mate de behoefte aan stenografie kwamen ook de vrouwen binnen. Het resultaat van beide ontwikkelingen is dat boekhouden nooit echt een onderdeel van het kantoorwerk van vrouwen is geworden, maar dat het typewerk dat vanaf het eerste moment wel was. De meeste mannen weigerden te gaan typen omdat ze dit zagen als: '(...) a degradation in comparison to their skill of handwriting'.

Het doel van Francisca de Haan met dit boek is het beschrijven van de problemen die vrouwen hebben ondervonden met het binnentreden en met het zich handhaven binnen de kantoren. De problemen moeten volgens haar gezien worden als de strijd van vrouwen voor meer emancipatie en de weerstand van mannen tegen meer onafhankelijkheid van vrouwen. Om dit aan te tonen wordt in het eerste deel van het boek een groot aantal geschriften uit de betreffende tijd op dit terrein, waaronder handboeken van het 'Schoevers'-Instituut, geanalyseerd en worden voorbeelden gegeven waaruit de weerstanden tegen vrouwen zouden

moeten blijken: beschrijvingen van de werkwijze van vrouwen en de werkwijze van mannen, maar ook voorbeelden van vrouwen die meer uren willen werken, vrouwen die ander werk willen doen, en vrouwen die seksueel worden geïntimideerd.

Hoe duidelijk en overtuigend de beschrijvingen ook zijn, in de eerste hoofdstukken ontstaat toch gauw een wrevelig gevoel: 'als je ergens weerstanden wilt zien, zul je die wel vinden'. Onduidelijk blijft hoe relevant en belangrijk de aangehaalde citaten zijn. Is het bijvoorbeeld een zin uit een boek van 600 pagina's; hoeveel mensen hebben de desbetreffende geschriften eigenlijk gelezen? En, in welke mate wegen de citaten waarin weerstanden naar voren komen op tegen citaten die een positief beeld geven? Kortom: het perspectief waarin de citaten zouden moeten worden gelezen en begrepen ontbreekt: er zal toch niet alleen maar weerstand tegen vrouwen zijn geweest, het zal toch niet alleen maar kommer en kwel voor deze vrouwen zijn geweest?

Op het eerste oog lijken de resultaten van een schriftelijke vragenlijst onder 513 Nederlandse vrouwen die in de periode voorafgaand aan 1940 kantoorwerk hebben verricht dan ook informatiever. Maar ook de resultaten van de schriftelijke vragenlijst, waaronder cijfers van 'sexual harassment', overtuigen niet. En daarmee is niet gezegd dat de vrouwen binnen hun kantoren geen weerstand hebben ondervonden. Integendeel, natuurlijk was die er, maar de vraag is of deze vrouwen nu meer zijn tegengewerkt dan andere vrouwen in die tijd, of meer zijn tegengewerkt dan hedendaagse vrouwen, of meer zijn tegengewerkt dan mannen.

Door het ontbreken van gegevens over de relatie tussen de weerstand en het welzijn van de vrouwen – bepaalt de weerstand volledig iemands leven of valt het eigenlijk grotendeels weg tegen alle positieve ervaringen binnen het kantoorwerk – laat deze studie in een zwart gat verdwijnen. Anders gezegd: het gegeven dat iemand weerstand ondervindt bevat geen nieuwswaarde, de vraag waar het om zou moeten gaan is de balans tussen ervaringen van weerstand en positieve ervaringen van Nederlandse vrouwen die in de periode 1860-1940 kantoorwerk gingen verrichten. Deze vraag wordt in deze studie helaas niet beantwoord.

Karin Sanders

Ter aanvulling op de recensie, gepubliceerd in *M&M* 99-4:
Begrensde mobiliteit. Over allochtone werkenden in Nederland / Jaco Dagevos
Assen: Van Gorcum, 1998
ISBN 90-232-3384-0